

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ: Ταξινομική Ανάλυση*

Υπό

Αναστασίου Δ. Καραγιάννη

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης

Abstract

In the present paper, a taxonomic structure of the various histories of economics is scheduled and analysed according to such criteria as: scope, content, and methodology adopted. Then, for each type of history discussed the various selectivity standards are investigated in order to show each type's coherence toward some of the more "widely used" standards. Finally, the modern approaches of historical analysis are explored, with the pluralistic model justified as the most fruitful for the discipline of economics. (JEL: B40)

1. Εισαγωγή

Με τον όρο «ιστοριογραφία»¹ εννοούμε τον τρόπο με τον οποίο γράφεται μια ιστορία ιδεών και σκέψης κυρίως ως προς τον σκοπό του περιεχομένου της και την επιλογή των θεμάτων της. Με την ιστοριογραφική προσέγγιση επιχειρούμε να ανακαλύψουμε εκείνο τον τρόπο γραφής της ιστορίας που θα μας φανεί περισσότερο χρήσιμος όχι μόνο ως πηγή γνώσεων αλλά και ως τρόπος αξιολόγησης της εξέλιξης των ιδεών, θεωριών και επιστημών.

Οι συγγραφείς που έχουν ασχοληθεί με την ιστορία της οικονομικής σκέψης από τα μέσα του 18ου αιώνα μέχρι τις ημέρες μας αντιμετωπίζουν το «Πρόβλημα της Επιλογής», δηλαδή, ποιους συγγραφείς θα συμπεριλάβουν, σε ποιες από τις ιδέες/θεωρίες τους θα δώσουν βαρύτητα, ποια περίοδο σκέψης θα αναλύσουν, κ.λπ. Παρά το γεγονός ότι όσο περισσότερο επιλεκτική είναι μια

* Εκφράζω τις ευχαριστίες μου στον ανώνυμο κριτή για τα χρήσιμα σχόλια του που βελτίωσαν το κείμενο.

ιστορία της οικονομικής σκέψης τόσο λιγότερο ορθή ιστορικά είναι, η επιλογή είναι αναπόφευκτη. Το πρόβλημα αυτής της επιλογής, όπως και κάθε παρόμοιο πρόβλημα, οφείλεται στους διάφορους περιορισμούς που επιβάλλουν τη μεγιστοποίηση του αποτελέσματος με ελάχιστο κόστος. Οι βασικοί περιορισμοί που οδηγούν σε επιλογές στη συγγραφή της ιστορίας των οικονομικών, είναι: ο περιορισμένος χρόνος μελέτης, η έλλειψη χώρου και ο περιορισμένος όγκος του βιβλίου, η ανάγκη συστηματοποίησης της γνώσης, και η περιληπτική παρουσίαση για μεγαλύτερη συγκράτηση των βασικών στοιχείων. Εάν επιπλέον η ιστορική εργασία εξυπηρετεί διδακτικούς σκοπούς, τότε η επιλογή είναι αναγκαία αφού οι σπουδαστές μπορούν να συγκρατήσουν ορισμένα μόνο στοιχεία².

Όσο προχωρούμε από το παρόν προς το παρελθόν, το πρόβλημα αυτό της επιλογής γίνεται δυσκολότερο αφού διευρύνονται τα κριτήρια. Βεβαίως, είναι δυνατόν να γραφεί μια «εγκυκλοπαιδική» ιστορία της οικονομικής σκέψης (π.χ. βλ. Schumpeter, 1954), αλλά η χρησιμότητα της θα είναι μόνο ως πηγή αναφορών και δε θα μπορεί να επιτελέσει τη χρήσιμη λειτουργία της ως εργαλείο του κλάδου αυτού της οικονομικής επιστήμης. Για τους λόγους αυτούς ένα σημαντικό θέμα που θα μας απασχολήσει στο παρόν άρθρο είναι τα κριτήρια επιλογής των συγγραφέων της οικονομικής σκέψης. Ταυτόχρονα με αυτό το θέμα όμως θα πρέπει να αναφερθούμε και στους τρόπους γραφής της ιστορίας της οικονομικής σκέψης που προτάθηκαν από τους σύγχρονους συγγραφείς και να επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε μια ιστοριογραφία που να αποδίδει τα μέγιστα οφέλη. Από την αρχή θέλουμε να καταστήσουμε σαφές ότι η ιστορία της σκέψης και συγκεκριμένα της οικονομικής δεν είναι απλή συλλογή και καταγραφή στοιχείων αλλά συνδυασμός και αξιολόγηση τους. Αυτό θα γίνει φανερό μετά την ανάλυση των κριτηρίων για τη συγγραφή της που θα επακολουθήσει. Γι' αυτό και συμεριζόμαστε απόλυτα τη θέση του Weintraub (1991, σ. 4) ότι η ιστορία δημιουργείται και γράφεται και δεν ανακαλύπτεται απλώς.

Στο παρόν άρθρο διερευνούμε τα ανωτέρω θέματα βασιζόμενοι στις ρητά εκφρασμένες απόψεις, θέσεις και προτάσεις των ιστορικών της οικονομικής σκέψης. Δε διερευνούμε τις σχετικές απόψεις και προτάσεις που προβάλλονται από τους ιστορικούς των επιστημών ή τους ιστορικούς της φιλοσοφίας όχι γιατί δεν είναι ενδιαφέρουσες και σημαντικές, αλλά γιατί η επίδραση τους στην οικονομική ιστοριογραφία μόνο στις ημέρες μας μπορεί να εκληφθεί ως ισχυρή. Με άλλα λόγια, οι ιστορικοί της οικονομικής σκέψης, τουλάχιστον μέχρι τις ημέρες μας, όπως θα δειχθεί, δεν έγραψαν τις ιστορίες τους καλυμμένοι πίσω από προτάσεις και συμβουλές επιστημόνων άλλων κλάδων, αλλά

βάσει της προσωπικής τους άποψης για τη δέουσα ιστοριογραφία της επιστήμης τους.

Την ανάλυση μας αρχίζουμε με τη διάκριση των ιστοριών ανάλογα με το σκοπό και το εύρος του περιεχομένου τους και αναπτύσσουμε τα κριτήρια επιλογής που υιοθετούνται (τμήμα 2). Στη συνέχεια (τμήμα 3), εξετάζουμε τις διάφορες ιστορίες σύμφωνα με τη μεθοδολογική προσέγγιση συγγραφής τους. Στα συμπεράσματα μας αξιολογούμε την προηγηθείσα ανάλυση και προτείνουμε μια πλουραλιστική ιστοριογραφία της οικονομικής επιστήμης.

Ένας βασικός περιορισμός του παρόντος άρθρου είναι ότι εξετάζει και στηρίζεται μόνο σε ορισμένα σε αριθμό αλλά σημαντικά σε επίδραση βιβλία (ατομικά και συλλογές άρθρων) που αφορούν την ιστορία της οικονομικής σκέψης. Η ανάλυση των άρθρων που έχουν γραφεί στον κλάδο αυτό —εκτός αυτών που αφορούν την ιστοριογραφία— δεν εξετάζονται κυρίως εξ αιτίας: (α) της πληθώρας τους, (β) γιατί τα περισσότερα αποσκοπούν στην κάλυψη κενών γνώσης σε συγκεκριμένα και περιορισμένα φαινόμενα και περιόδους, και (γ) επειδή έτσι θα γίνει περισσότερο πολύπλοκη και εκτενής η διάρθρωση της ιστοριογραφίας.

2. Διακρίσεις ανάλογα με το σκοπό και το περιεχόμενο

Υπάρχει μια βασική διάκριση του περιεχομένου της ιστορίας της οικονομικής σκέψης ανάλογα με το σκοπό που επιδιώκεται: σε «γενικές», και σε «ειδικές» ιστορίες (βλ. και Popescu, 1964, σσ. 175-6). Οι «γενικές ιστορίες» παρουσιάζουν την εξέλιξη όλων των οικονομικών ιδεών, θεωριών, δογμάτων και σχολών που αναπτύχθηκαν κατά τις διάφορες ιστορικές περιόδους της ανθρωπότητας και στις διάφορες χώρες. Τις «ειδικές θεωρίες» τις διακρίνουμε σε τέσσερα είδη: (α) τις «φαινομενολογικές», (β) τις «χρονικές/τοπικές», (γ) τις «ατομιστικές» και (δ) τις «ειδικές κλάδου»³. Οι «φαινομενολογικές» ιστορίες είναι αυτές που εξετάζουν από ιστορικής πλευράς την εξέλιξη των ιδεών, θεωριών και δογμάτων που αφορούν ένα συγκεκριμένο οικονομικό φαινόμενο ή μια συσχέτιση οικονομικών φαινομένων (π.χ. θεωρίες επιχειρηματικού κέρδους, θεωρίες αξίας, διανομής, κ.λπ.). Οι ιστορίες που αφορούν χρονική περίοδο ή τόπο, δηλαδή οι «χρονικές/τοπικές» είναι αυτές που ασχολούνται με την ιστορική ανάλυση ιδεών/θεωριών, κ.λπ. μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου ή μιας χώρας (π.χ. της κλασικής περιόδου, της μαρξιναιστικής επανάστασης, της Αυστραλιανής οικονομικής σκέψης, κ.λπ.). Οι «ατομιστικές» είναι αυτές που παρουσιάζουν τις θέσεις, προτάσεις και επιτεύγματα ενός συγκεκριμένου οικονομολόγου (π.χ. του Smith, του Ricardo, κ.λπ.)⁴. Οι «ειδι-

κές κλάδου» είναι αυτές που ασχολούνται με την ιστορική εξέλιξη ενός ολόκληρου κλάδου της οικονομικής επιστήμης (π.χ. η ιστορία της οικονομομετρίας).

Το σημαντικότερο πρόβλημα της επιλογής στόχων και περιεχομένου αντιμετωπίζεται στις γενικές ιστορίες και από τις ειδικές στις δύο πρώτες, δηλαδή αυτές που επεξεργάζονται τη διαχρονική εξέλιξη της ερμηνείας συγκεκριμένων οικονομικών φαινομένων και αυτές που αφορούν την ιστορική ανάλυση περιορισμένων χρονικών περιόδων ή συγκεκριμένων χωρών. Επειδή η «αρχή της επιλογής» είναι πρωτίστης σημασίας για την ιστοριογραφία, στην παρούσα ανάλυση θα επικεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας στις ιστορίες που έχουν ως βασικό συστατικό την επιλεκτικότητα. Οι ειδικές ιστορίες που ασχολούνται με τις ιδέες/θεωρίες ενός συγκεκριμένου ατόμου, μολονότι και αυτές εμπεριέχουν το συστατικό της επιλογής αφού μερικές φορές ο ιστορικός πρέπει να επιλέξει για ανάλυση ορισμένα μόνο στοιχεία τους, θεωρούμε ότι δεν αντιμετωπίζουν έντονο πρόβλημα επιλογής γιατί σε γενικές γραμμές θα πρέπει σε αυτές να επιχειρείται μια ουσιαστική καθολική ανάλυση. Για τον λόγο αυτό δεν εξετάζονται λεπτομερώς στην ακολουθούσα ανάλυση.

Κάθε επιλογή εμπεριέχει υποκειμενικούς και αντικειμενικούς παράγοντες. Όσον αφορά τον υποκειμενικό παράγοντα, για το θέμα που εξετάζουμε, είναι προφανής η ισχύς και η επίδραση του. Οι προτιμήσεις κάθε ιστορικού ως προς το περιεχόμενο, τους στόχους και τη μεθοδολογική προσέγγιση της ιστορίας του είναι αναπόσπαστο τμήμα της διαδικασίας επιλογής. Κάθε συγγραφέας ιστορίας την προσεγγίζει ανάλογα με τις προσωπικές του γνώσεις, προκαταλήψεις και πιστεύω (Landreth, 1976, σ. 3) . Για τον λόγο αυτό, όπως σημειώνει ο Routh (1975, σ. 2), «κάθε γενεά οικονομολόγων διαιωνίζει αυτό που της αρέσει και αμελεί αυτό που δεν της αρέσει». Με άλλα λόγια, το «υποκειμενικό» στοιχείο δεν πρέπει να παραγνωρίζεται και αναπόφευκτα συνοδεύει κάθε περιεχόμενο ιστορίας της οικονομικής σκέψης .

Οι αντικειμενικοί από το άλλο μέρος παράγοντες που επιδρούν στη συγγραφή της ιστορίας ιδεών και σκέψης, είναι επίσης ισχυροί και εμφανείς. Ένας από τους παράγοντες αυτούς είναι και η «αγοραία ζήτηση». Εάν η «αγορά» (οικονομολόγοι, σπουδαστές, κ.λπ.) ζητούν ιστορίες που περιγράφουν δεδομένη διαδρομή της ιστορίας της οικονομικής σκέψης ή ζητούν ιστορίες που έχουν γραφεί βάσει κάποιου συγκεκριμένου μεθοδολογικού προσανατολισμού ή εργαλείου (π.χ. μαθηματικοποιημένες), τότε ο ιστορικός εάν θέλει να προσεχθεί το έργο του θα πρέπει να ακολουθήσει αυτές τις επιταγές. Βέβαια η επιστήμη δεν καλλιεργείται μόνο χάριν της προβολής του επιστή-

μονά αλλά και για άλλους περισσότερο σημαντικούς λόγους, επομένως η επιταγή της ζήτησης δε θα πρέπει να είναι ο μόνος ή ο σοβαρότερος παράγοντας που προδιαγράφει το περιεχόμενο της ιστορίας. Γι' αυτό και πέρα από τις διάφορες υποκειμενικές ή κοινωνιολογικές επιδράσεις στην επιλεκτική διαδικασία του περιεχομένου της ιστορίας της οικονομικής σκέψης οι ιστορικοί έχουν θεσπίσει και ορισμένα άλλα «αντικειμενικά» κριτήρια επιλογής και στα οποία θα στρέψουμε την προσοχή μας.

Αρχικά, θα εξετάσουμε τα κριτήρια βάσει των οποίων οι ιστορικοί των οικονομικών που ασχολήθηκαν με τη «γενική» παρουσίαση αυτού του κλάδου έλαβαν τις αποφάσεις τους ως προς τον σκοπό και το περιεχόμενο των αναλύσεων τους. Τις ιστορίες αυτές μπορούμε να τις διακρίνουμε σε τρία είδη: (i) αυτές που συμπεριέλαβαν ή προσπάθησαν να συμπεριλάβουν όλες τις διαφορετικές τάσεις και δοξασίες και μπορούμε να τις ονομάσουμε «γενικές-γενικές», (ii) αυτές που ασχολήθηκαν μόνο με την «επικρατούσα» ή κατά καιρούς «ορθόδοξη» οικονομική θεωρία και μπορούμε να τις χαρακτηρίσουμε «γενικές-ορθόδοξες», και (iii) αυτές που ασχολήθηκαν με τους «αιρετικούς» ή μη-ορθόδοξους οικονομολόγους οι οποίοι σε γενικές γραμμές ασκούσαν κριτική στην κατά καιρούς καθιερωμένη οικονομική θεωρία ή που παραμελήθηκαν από τους μεταγενεστέρους και τις οποίες για ευκολία χαρακτηρίζουμε «γενικές-ετερόδοξες».

Οι ερευνητές που ασχολήθηκαν με τις «γενικές-γενικές» ιστορίες είχαν τη δυνατότητα μεγαλύτερης και ευρύτερης χρήσης της αρχής της επιλογής απ' ό,τι οι συγγραφείς των άλλων δύο γενικών ιστοριών. Το περιεχόμενο των «γενικών-γενικών» ιστοριών επελέγη βάσει των εξής κριτηρίων:

1. Της επίδρασης των διαφόρων σημαντικών συγγραφέων στην εξέλιξη της οικονομικής επιστήμης αφού η πνευματική σχέση μεταξύ των γενεών είναι ισχυρή και συνεχής και έτσι αποδεικνύεται η διαδοχική εξέλιξη της ανθρώπινης γνώσης (Haney, 1911, σσ. vi-vii, Roll, 1938, σσ. 12-14, Whittaker, 1960, σ. vii). Το κριτήριο αυτό ενισχύει αλλά και συμβαδίζει με την αρχή της συσσωρευμένης εξέλιξης της γνώσης που έχουν αναπτύξει οι φιλόσοφοι των επιστημών⁷.

2. Της επιλογής των σπουδαιότερων ιδεών/θεωριών των σημαντικών συγγραφέων που αποσκοπούν στην ερμηνεία ενός φαινομένου ή στην επίλυση ενός προβλήματος (Ingram, 1888, σ. 3, Haney, 1911, σσ. vi-vii).

3. Της «εκλεκτικής» επιλογής όπου οι διάφορες εποχές της ιστορίας της οικονομικής σκέψης εξετάζονται ανάλογα με τα διαφορετικά σημαντικά συ-

στατικά τους και το «πρότυπο σκέψης» που επικρατεί (Heimann, 1945, σ. 13, Pribram, 1983, σ. xviii).

4. Της ανάπτυξης της τεχνικής ανάλυσης όπου περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο έχει εξελιχθεί η οικονομική θεωρία σε όρους αναλυτικής τεχνικής (Heimann, 1945, σσ. 13-14, Schumpeter, 1954, σ. 3).

5. Της θεωρητικής πορείας των συμφερόντων μιας συγκεκριμένης οικονομικής και κοινωνικής τάξης όπου η ιστορία παρουσιάζεται από την σκοπιμότητα της προάσπισης δεδομένων αρχών. Εδώ περιλαμβάνονται κυρίως οι Μαρξιστικού προσανατολισμού εργασίες (Heimann, 1945, σσ. 13-4).

6. Της εξέλιξης της μεθοδολογίας της οικονομικής θεωρίας που αποσκοπεί στη επίλυση των οικονομικών προβλημάτων (Heimann, 1945, σσ. 13-4, Bell, 1953, σ. 5).

7. Της ακολουθίας-μίμησης της προσέγγισης και των στόχων των καθιερωμένων βιβλίων του κλάδου που αντανακλούν τη «σύγχρονη κουλτούρα» (Spengler, 1968, σ. 6, George, 1992, σσ. 96, 101). Το κριτήριο αυτό επιλογής όσο υποκειμενικό και να φαίνεται από πρώτη ματιά, δε στηρίζεται καθαρά σε προσωπικές προτιμήσεις. Ήδη ο Viner (1957, σ. 189) έχει τονίσει ότι το περιεχόμενο της ιστορίας της οικονομικής ακολουθεί «τη μόδα» που επικρατεί στην οικονομική ανάλυση της εποχής κατά την οποία γράφεται η ιστορία.

8. Της μετατόπισης των προβλημάτων (problem shifting) και των τρόπων που προτείνονται από τους σημαντικότερους συγγραφείς του παρελθόντος για την επίλυση τους (Deane, 1978, σ. xiv).

Εκτός από τα παραπάνω γενικά κριτήρια επιλογής για το περιεχόμενο και την τάση των «γενικών-γενικών» ιστοριών, υπάρχουν και άλλα ειδικότερα που αφορούν την επιλεκτική διαδικασία των συγγραφέων που περιλαμβάνονται σε αυτές. Η επιλογή των σημαντικών ή «μεγάλων» συγγραφέων⁸ που περιλαμβάνονται στη γενική ιστορία της οικονομικής σκέψης συνήθως στηρίζεται στα εξής κριτήρια:

(α) Σύμφωνα με την αναγνωρισμένη συμβολή των συγγραφέων στην εξέλιξη της οικονομικής σκέψης⁹. Αυτό το κριτήριο που επικαλούνται οι περισσότεροι από τους συγγραφείς έχει βέβαια κάποια «αξιολογική διάσταση» αφού η συμβολή μπορεί να αξιολογηθεί και βάσει των ατομικών προτιμήσεων του ιστορικού. Μια στρατηγική επιλογής των αναφερομένων ως «σημαντικών συγγραφέων» ή ως «Μεγάλων Ανδρών» ή «Μεγάλων Βιβλίων» τη σύγχρονη εποχή είναι αυτή που μπορεί να στηριχθεί στο πλήθος των παραπομπών που γίνονται στο όνομα και στο έργο τους (βλ. Stigler & Freidland, 1979). Αυτή

βέβαια η πρακτική αξιολόγησης μπορεί να υιοθετηθεί και για τους παλαιούς (πριν τον 20ο αιώνα) οικονομολόγους, αλλά λόγω της περιορισμένης διάδοσης της οικονομικής επιστήμης τις παρελθούσες εποχές και λόγω των οξείων αντιπαραθέσεων και κριτικών που αναπτύχθηκαν στους κόλπους της (σοσιαλιστές, θεσμικοί, κ.λ.π.) δε θα μπορούσε να χρησιμεύει ως αντικειμενικό μέτρο. Ένα άλλο μέτρο σημαντικότητας των παλαιών οικονομολόγων είναι το πλήθος των μεταφράσεων των έργων τους (Carpenter & Redlich, 1973, σ. 270) το οποίο πράγματι ενέχει αντικειμενικότητα και μπορεί να χρησιμοποιηθεί.

(β) Σύμφωνα με το πόσο κάθε συγγραφέας επηρέασε τους μεταγενεστέρους του σε διάφορα οικονομικά θέματα (Heilbroner, 1953, σ. 11, Boulding, 1971, σ. 231, Landreth, 1976, σ. 7, Staley, 1989, σ. 1).

(γ) Σύμφωνα με το πόσο κάθε συγγραφέας συνέβαλε στην εξέλιξη των οικονομικών «εργαλείων και τεχνικών», δηλαδή στην εξέλιξη της «επιτημονικής» οικονομικής ανάλυσης. Αυτό το κριτήριο που τόνισε ο Schumpeter (1954, σ. 3) το ακολούθησαν και άλλοι ιστορικοί όπως ο Blaug (1962, σ. xi) και η Rima (1972, σ. ιχ).

(δ) Σύμφωνα με τη «συνήθεια και την παράδοση» όπου οι συγγραφείς που περιλαμβάνονται σε ιστορικά βιβλία μιας εποχής υιοθετούνται από τους ιστορικούς της επόμενης εποχής έστω και εάν παρουσιάζονται διαφορετικά (Hunt, 1979, σ. χν). Αυτό το κριτήριο επιλογής στηρίζεται σε παρόμοιες αρχές όπως αυτές που επεξηγούν την εξέλιξη των επιστημών βάσει της «κοινωνιολογίας της γνώσης».

(ε) Σύμφωνα με την πρωτοτυπία των ιδεών/θεωριών, τη λογική τους δομή και την έκταση των θεμάτων που αναπτύσσει ο κάθε παλιός συγγραφέας (Corry, 1987, σ. 659)¹⁰. Ο Samuelson (1962, σ. 5, υποσ. 2), αντιτίθεται στο κριτήριο επιλογής των συγγραφέων βάσει της πρωτοπορίας τους στην ανάπτυξη σχετικής ιδέας/θεωρίας με το επιχείρημα ότι μια τέτοια πρωτοπορία είναι δύσκολο πολλές φορές να αποδειχθεί. Παρόμοια, ο Backhouse (1985, σ. 7), υιοθετώντας την άποψη ότι «η επιστήμη είναι μια κοινωνική δραστηριότητα», υποστήριξε ότι είναι δυνατόν να εμφανισθούν όμοιες πρωτοποριακές ανακαλύψεις αφού οι επιστήμονες δέχονται τις ίδιες κοινωνικές και διανοητικές επιδράσεις. Εάν όμως ήμασταν βέβαιοι για μια τέτοια πρωτοπορία και μπορούμε να «δείξουμε» κάποιο μονοπάτι διαχρονικής επίδρασης, τότε πιστεύουμε ότι το κριτήριο αυτό είναι αρκετά σημαντικό αφού όχι μόνο αποδίδει τις δέουσες τιμές αλλά και «ιχνηλατεί» κάποια πορεία εξέλιξης.

(στ) Σύμφωνα με τη σημερινή κατάσταση και τα ενδιαφέροντα της οικονομικής θεωρίας. Σε περίπτωση που τα σημερινά ενδιαφέροντα θέματα έχουν

«προπάτορες», τότε τους δίνουμε τη δέουσα προσοχή (Samuelson, 1962, σ. 4).

(ζ) Ανάλογα με τη γενική μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθείται στη συγγραφή της ιστορίας. Εάν αυτή είναι «απολυτιστική» (absolutist) τότε θα δοθεί έμφαση σε διαφορετικούς συγγραφείς ή θέματα από ότι εάν αυτή είναι «σχετιστική» (relativist) (Fetter, 1965, σ. 137). Με την πρώτη προσέγγιση υιοθετείται μια μεθοδολογία που έχει ως στόχο να δείξει πώς εξελίχθηκαν βήμα-βήμα ορισμένες ιδέες/θεωρίες χωρίς να δίνεται έμφαση σε «εξωτερικούς», δηλαδή εκτός της επιστημονικής κοινότητας παράγοντες όπως το οικονομικό, κοινωνικό, ηθικό, φιλοσοφικό και πολιτικό περιβάλλον. Με τη σχετικιστική προσέγγιση, από το άλλο μέρος, ο ιστορικός επιχειρεί να δείξει τον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκαν ορισμένες ιδέες/θεωρίες ως αποτέλεσμα των επικρατούντων κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και άλλων «εξωτερικών» καταστάσεων".

Στις γενικές ιστορίες είναι συνήθης ο διαχωρισμός σε σχολές οικονομικής σκέψης που είναι περισσότερο ευρύς από τον χρονικό και τοπικό. Αλλά και ο σχηματισμός σχολών και η συμπερίληψη σχετικών με αυτές συγγραφέων είναι μια άλλη τεχνική που στηρίζεται σε κριτήρια επιλογής. Ως τέτοια κριτήρια έχουν προταθεί τα εξής:

(α) Μια οικονομική σχολή σχηματίζεται όταν «υπάρχει ένας αρχηγός, ένα δόγμα, προσωπική συνοχή (των μελών), ένας πυρήνας έρευνας, υπάρχουν ζώνες επιρροής, υπάρχουν παγιωμένοι σκοποί» (Schumpeter, 1954, σ. 470).

(β) Όταν διαμορφώνεται μια κοινή αντίληψη και προσέγγιση για το πρόβλημα που επιχειρούν διάφοροι επιστήμονες να επιλύσουν (Groenewegen & McFarlane, 1990, σ. 6, Χουμανίδης, 1995, σ. 26, Samuels, 1996, σ. 57).

(γ) Όταν αναπτύσσονται παρόμοιες ιδέες/θεωρίες για τη λύση δεδομένου προβλήματος (Χουμανίδης, 1995, σ. 26, Samuels, 1996, σ. 57).

(δ) Όταν αναπτύσσονται συμπαγείς επιστημονικές «κινήσεις» αντίθετες προς κάποιες άλλες (Samuels, 1996, σ. 57).

Βεβαίως, η ιστορική εξέταση των σχολών δεν πρέπει να επικεντρώνεται μόνο στους πρωτεργάτες κάθε σχολής ή τους «μεγάλους άνδρες της» αλλά και στα άλλα μέλη της σχολής που είτε ανέπτυξαν περισσότερο ή καταλληλότερα μια ιδέα/θεωρία ή βοήθησαν στην επιστημονική εγκαθίδρυση και εξάπλωση της σχολής (π.χ. ο McCulloch της κλασικής σχολής)¹³.

Οι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με την ιστορική εξέταση ή κριτική των «κυρίου ρεύματος θεωριών», δηλαδή αυτοί που έγραψαν «γενικές-ορθόδοξες» ιστορίες έχουν κάπως μικρότερο εύρος επιλογής από ότι της παραπάνω κατή-

γορίας αλλά και αυτών η επιλεκτικότητα δεν είναι απόλυτα ομοιογενής. Το περιεχόμενο τέτοιων ιστοριών είναι κυρίως απολυτιστικό και δείχνει κυρίως την κυριαρχούσα σήμερα θεωρία ως έχουσα ιστορία (π.χ. Walsh & Gram, 1980, Negishi, 1989, κ.ά.).

Οι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με το τρίτο είδος της γενικής ιστορίας αυτό που χαρακτηρίσαμε «γενικές-ετεροδόξες» έχουν ακόμη μικρότερο εύρος επιλογής του σκοπού και του περιεχομένου των εργασιών τους. Τα κριτήρια βάσει των οποίων στηρίχθηκε η επιλογή του περιεχομένου τους είναι τα εξής:

1. Ανάλυση που αποσκοπεί να παρουσιάσει «παραγνωρισμένες» και «παραμελημένες» θεωρίες βάσει της επιστημονικής τους λογικής (π.χ. Lowenthal, 1911).
2. Παρουσίαση και αξιολόγηση παραγνωρισμένων συγγραφέων, δηλαδή αυτών που ενώ είχαν κάποια επίδραση (θετική ή αρνητική) στην εποχή τους δεν αναγνωρίστηκε η σπουδαιότητα τους¹⁴.
3. Παρουσίαση και ανάλυση της εξέλιξης της σοσιαλιστικής κριτικής στην καπιταλιστική θεωρία (π.χ. Hardach & Karras & Fine, 1978, σ. vii, Routh, 1976, σσ. 1-2).

Η διάκριση μεταξύ ορθοδόξων και ετεροδόξων ιστοριών δε βρίσκει πολλούς υποστηρικτές. Επειδή με την ιστορία δίνεται κυρίως έμφαση στους οικονομολόγους οι απόψεις των οποίων αποτελούν τη βάση της σύγχρονης κυρίαρχης θεωρίας, οι άλλοι συγγραφείς που μπορεί να έχουν ενδιαφέροντα πράγματα να προσφέρουν παραμένουν στη σκιά. Με τον τρόπο αυτό η ιστορία ως πηγή νέων ιδεών/θεωριών χάνει την ισχύ της ενώ ως «χάρτης» του παρελθόντος μένει ελλιπής. Γι' αυτό και η συγγραφή μιας γενικής ιστορίας θα πρέπει να περιλαμβάνει και τις δύο αυτές προσεγγίσεις της οικονομικής επιστήμης ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να διακρίνει τη συμβολή των διαφόρων μεθοδολογικών τάσεων και αρχών των οικονομολόγων¹⁵. Πολλοί ιστορικοί, είναι γεγονός ότι ακολούθησαν ένα μείγμα ορθοδόξου και ετεροδόξου περιεχομένου στη συγγραφή των γενικών ιστοριών τους και αυτό ενίσχυσε τον πλουραλιστικό χαρακτήρα της ιστορίας της οικονομικής σκέψης και την επιστημονική της συνεισφορά.

Ας εξετάσουμε τώρα τις διάφορες ειδικές ιστορίες ανάλογα με τον σκοπό και το περιεχόμενο τους.

Οι *ειδικές-φαινομενολογικές* ιστορίες σε γενικές γραμμές αποσκοπούν στα εξής:

1. Στην κάλυψη βιβλιογραφικού κενού (π.χ. Smart, 1891, σ. ix, Stangeland, 1904, σ. 5, Heertje, 1973, σ. xi, Bleaney, 1976, Perelman, 1883, σ. vii-viii, Pagano, 1985, σσ. 1-2).
2. Στην ανάλυση του τρόπου με τον οποίο εξελίχθηκε μια συγκεκριμένη θεωρία για ένα οικονομικό θέμα ή φαινόμενο (π.χ. Eshag, 1963, σ. xi, Drakopoulos, 1991, σσ. 1, 4).
3. Στην κατανόηση μιας παράδοσης που κινεί τις σκέψεις και ιδέες των ανθρώπων (Waterman, 1991, σ. 4).
4. Στην επίδραση διαφόρων οικονομικών ιδεών/θεωριών στη διαμόρφωση ανάλογου πολιτικού και κοινωνικού κλίματος (Appleby, 1978, σ. ix).
5. Στην κριτική ανάλυση διαφορετικών «ρευμάτων σκέψης» (π.χ. Bharadwaj, 1989, σ. 1).

Η στρατηγική ανάλυση του περιεχομένου των ειδικών αυτών ιστοριών επικεντρώνεται στα εξής:

1. Στη λύση συγκεκριμένων θεωρητικών και εμπειρικών προβλημάτων (π.χ. Vickers, 1959, σ. vii, Dobb, 1973, σ. 36).
2. Στην κριτική ανάλυση και παρουσίαση της «εσωτερικής λογικής» και ενότητας των θεωριών που ανέπτυξαν διάφοροι συγγραφείς για δεδομένο φαινόμενο (Vickers, 1959, σ. 4).
3. Στη λογική ανασυγκρότηση μιας θεωρίας όπου δίνεται έμφαση στην «εσωτερική διαλεκτική» η οποία οδηγεί στην κατασκευή και ολοκλήρωση της (π.χ. Fische, 1986, σσ. 1, 7).

Οι εργασίες των «ειδικών φαινομενολογικών» ιστοριών θέτουν ως κριτήρια επιλογής των συγγραφέων που παρουσιάζουν και αναλύουν, τα εξής:

(α) Την επίδραση των συγγραφέων στην εξέλιξη δεδομένων θεωριών που είτε διεδραμάτισαν σοβαρό ρόλο στην παρελθούσα σύνθεση της οικονομικής σκέψης είτε επιβίωσαν (αν και περισσότερο εξελιγμένες) μέχρι τις ημέρες μας (π.χ. Whitaker, 1904, σ. 9, Kaula, 1937, σ. 19, Catherwood, 1939, σσ. 1-3, Rist, 1940, σ. 16, Heertje, 1973, σσ. 1, 5, Meek, 1976, σ. 2). Η επιλεκτικότητα των συγγραφέων και ο αριθμός τους ποικίλει στις διάφορες σχετικές ιστορίες. Για παράδειγμα, η Adelman (1962, σ. vii) ξετάζει τους σημαντικότερους από τους συγγραφείς που συνέβαλαν στην επιστημονική διελεύκανση και εξέλιξη ενός θέματος, ενώ ο Viner (1937, σ. xiii), και ο Mints (1945, σ. 12) προσπαθούν να συμπεριλάβουν εκτός από τους σπουδαιότερους σε όρους συμβολής συγγραφείς και τους άλλους που ασχολήθηκαν με αυτό το θέμα ή που υποβοήθησαν μια

τέτοια προσπάθεια. Η διαφορά του περιεχομένου μεταξύ αυτών των ιστοριών ειδικών θεμάτων κυρίως οφείλεται στη διαφορετική μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθείται. Αποτελεί όμως και ένα δείγμα του ότι μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η παραμέληση της ιστορίας της οικονομικής σκέψης απλοποίησε και συντόμευσε το περιεχόμενο της.

(β) Ανάλογα με την άμεση σχέση και συμβολή τους στη σύνθεση της σύγχρονης θεωρίας (π.χ. Stigler, 1941, σ. 1, Howard, 1983, σσ. 3-4, Eltis, 1984, σ. vii).

(γ) Στην «εξαντλητική» ανάλυση όχι μόνο αυτών που επέδρασαν στον σχηματισμό της σύγχρονης θεωρίας αλλά και αυτών που εξέφρασαν ιδέες και απόψεις που αξίζει να «μνημονεύονται» (π.χ. Viner, 1937, σ. xiii, Coontz, 1957, σ. vii, Ponsard, 1983, σ. 2). Με τον τρόπο αυτό είναι δυνατόν όχι μόνο να δειχθεί ότι υπήρξε στην ιστορία ανάπτυξη παρόμοιων, δηλαδή πολλαπλών ιδεών/θεωριών, αλλά και ότι «ασήμαντοι» συγγραφείς (minor figures) μπορεί να εμφανισθούν περισσότερο πρωτοποριακοί (σε συγκεκριμένο θέμα ή φαινόμενο) από τα «μεγάλα ονόματα» της οικονομικής επιστήμης¹⁶.

Οι *ειδικές χρονικές/τοπικές* ιστορίες, όπως εξ άλλου και οι άλλες ιστορίες, υιοθετούν ορισμένους στόχους που τις διαφοροποιούν. Οι στόχοι αυτοί είναι οι εξής:

1. Η κάλυψη γνώσεων που αφορούν το παρελθόν και δείχνουν τη συνέχεια στη διανοητική εξέλιξη του ανθρώπου σε δεδομένο επιστημονικό χώρο. Στη σειρά αυτή μελετών μπορούμε να αναγνωρίσουμε αυτές των Trever (1916, σσ. 3, 7), Letwin (1963, σ. vii).
2. Η κάλυψη κενού βιβλιογραφίας¹⁷ που επεκτείνεται και στην παρουσίαση «παραμελημένων συγγραφέων»¹⁸.
3. Η ανάλυση των διαφόρων ιδεών/θεωριών και προσεγγίσεων που εμφανίσθηκαν σε δεδομένη περίοδο και η σχετική τους επίδραση στην εξέλιξη της επιστήμης. Με αυτό το στόχο έχουν γραφεί εργασίες όπως του Homan (1928, σσ. viii-ix, 12).
4. Η ανα-αξιολόγηση κάτω από το φως νέων ιστορικών αναλύσεων της συμβολής προγενέστερων οικονομολόγων με σκοπό να αναθεωρήσουμε τις απόψεις μας γι' αυτούς (π.χ. Thweatt, 1988, σ. 4).
5. Η γνώση χάρι της γνώσης. Στην περίπτωση αυτή περιλαμβάνονται εργασίες (π.χ. Chrenstein & Gordon, 1992, σ. xvi) με τις οποίες μολονότι δεν μπορεί να αποδειχθεί ρητά κάποια συγγένεια-επίδραση σκέψης των παλαιών συγγραφέων με τους μεταγενεστέρους, εν τούτοις αναλύονται οι ιδέες

τους με σκοπό να δειχθεί ότι σε ορισμένα προβλήματα πρότειναν παρόμοιες λύσεις ή «προκατάλαβαν» την ανάπτυξη ιδεών/θεωριών. Ο Lowy (1991, σ. 142), επικροτεί αυτή τη θεματική ισχυριζόμενος ότι επειδή η σύγχρονη οικονομική σκέψη/θεωρία και ανάλυση δε δημιουργήθηκε από μόνη της αλλά προήλθε από την επιδραστική δύναμη της ανθρώπινης διανόησης, θα πρέπει η ιστορία της οικονομικής σκέψης να προχωρά στο βάθος του χρόνου και να ερευνά και διαφορετικούς τρόπους σκέψης εκτός από αυτούς που άμεσα επέδρασαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης επιστήμης.

6. Η εξέλιξη της επίδρασης εμπειρικών συμβάντων στην εξέλιξη σχετικών ιδεών/θεωριών και προτάσεων (Berg, 1980, σ. 3). Βάσει του στόχου αυτού η σχετικιστική μεθοδολογική προσέγγιση προβάλλεται ως η καλύτερη δυνατή (Berg, 1980, σσ. 6, 8).

Οι ιστορίες που έχουν ως περιεχόμενο και στόχο την ανάλυση των ιδεών/-θεωριών μιας συγκεκριμένης περιόδου, δηλαδή οι «ειδικές χρονικές/τοπικές» αφού υποθετικά αποσκοπούν να καλύψουν όλες τις παραμέτρους του στόχου τους δε θα πρέπει να έχουν μεγάλο εύρος επιλογής. Παρ' όλα αυτά αφού είναι αδύνατο να καλύψουν εξαντλητικά και με ακρίβεια όλες τις πτυχές της ιστορίας τους, υιοθετούν κριτήρια επιλογής, όπως: (α) της πρωτοπορίας στην ανάπτυξη μιας ιδέας/θεωρίας, ή (β) της μεγαλύτερης επίδρασης στην εξέλιξη της οικονομικής σκέψης (π.χ. Silk, 1976, σ. ix, Paul, 1979, σ. 5).

Το θέμα της «επίδρασης και συμβολής» στην εξέλιξη των οικονομικών —ακόμη και των σύγχρονων οικονομολόγων— φαίνεται να αποτελεί το αποφασιστικότερο κριτήριο επιλογής των συγγραφέων που περιλαμβάνονται στις ειδικές ιστορίες που έχουν χρονικό ή τοπικό χαρακτήρα²¹. Για παράδειγμα, ο Johnson (1937, σ. νί), επέλεξε μερικούς σημαντικούς συγγραφείς ως τους αντιπροσωπευτικότερους της περιόδου που εξετάζει και συνθέτοντας τις ιδέες/θεωρίες τους απέδωσε την εξέλιξη της σκέψης. Ο Eagly (1974, σ. preface) και οι O'Brien & Presley (1981, σ. xv), στηρίχθηκαν εντονότερα στη συμβολή ορισμένων συγγραφέων στην εξέλιξη της «οικονομικής ανάλυσης» ακολουθώντας την απολυτιστική προσέγγιση²². Αντίθετα, άλλες ειδικής περιόδου ιστορίες όπως αυτές των Morris-Suzuki (1989, σ. 3), Baeck (1994, σ. viii), ακολουθούν περισσότερο τη σχετικιστική προσέγγιση δίνοντας έμφαση στον «διανοητικό» χώρο-χρόνο εντός του οποίου ανέπτυξαν οι διάφοροι συγγραφείς τις οικονομικές τους απόψεις και προτάσεις χωρίς όμως να αμελείται και η επίδραση των επιλεγέντων συγγραφέων στη διαμόρφωση ενός δεδομένου διανοητικού σχήματος (βλ. κυρίως Morris-Suzuki, 1989, σ. 6)²³. Είναι γεγονός ότι όσο απομακρυνόμαστε από το παρόν προς το παρελθόν, τόσο η απολυτιστική προσέγγιση έχει μικρότερη δυνατότητα εφαρμογής καθώς η συμβολή της στην

οικονομική ανάλυση όλο και είναι ασθενέστερη. Γι' αυτοί και οι ιστορίες που αφορούν είτε απομακρυσμένες εποχές είτε χώρες που δε διαδραμάτισαν σημαντική συμβολή στη σύγχρονη ανάλυση, στηρίζονται περισσότερο στη σχετικιστική και λιγότερο στην απολυτιστική προσέγγιση.

Στις ιστορικές πραγματείες που ασχολούνται με την οικονομική σκέψη, θεωρίες και επιδράσεις μεμονωμένων συγγραφέων, δηλαδή στις *ειδικές-ατομιστικές* στόχος τους αξιολογείται βάσει της επίδρασης που είχε ο εξεταζόμενος συγγραφέας στην εξέλιξη (ή κριτική) της οικονομικής σκέψης. Σε αυτή την ομάδα των εργασιών μπορούν να συμπεριληφθούν και αυτές που αφορούν «παρεξηγημένους ή παραμελημένους» συγγραφείς. Στην περίπτωση αυτή οι σχετικές εργασίες στοχεύουν όχι μόνο στην επαναξιολόγηση της συμβολής αυτών των συγγραφέων αλλά και στην ερμηνεία των λόγων που παρεξηγήθηκαν ή παραμελήθηκαν (π.χ. Meek, 1956, σ. 7, Gordon, 1967).

Στις *ειδικές ιστορίες κλάδου* περιλαμβάνονται εργασίες που αφορούν την εξέλιξη και τις διαφορετικές μεθοδολογικές προτάσεις που εμφανίστηκαν σε συγκεκριμένο κλάδο της οικονομικής επιστήμης. Το κριτήριο της επιλογής των συγγραφέων εδώ δε φαίνεται να είναι σημαντικό αφού επιδιώκεται η λεπτομερής ανάλυση του σχετικού παρελθόντος. Οι εργασίες αυτές αποσκοπούν: (α) στη γνωστοποίηση του τρόπου με τον οποίο αναπτύχθηκαν οι βασικές συνιστώσες του κλάδου (Morgan, 1990, σ. xi, Καραγιάννης, 1995, σ. 13), και (β) στην πληρέστερη κατανόηση των σύγχρονων θεωριών του κλάδου (Epstein, 1987, σ. ν).

Από τις διάφορες παραπάνω κατηγορίες ιστοριών της οικονομικής σκέψης παρά το γεγονός ότι εάν θεωρηθούν όλες μαζί δείχνουν τον πλουραλιστικό προσανατολισμό και επάρκεια του σχετικού κλάδου, διαφαίνονται ορισμένες αρχές και κριτήρια που τείνουν να καθιερωθούν ως προς το περιεχόμενο και την μεθοδολογική τους προσέγγιση. Αυτά είναι: (1) η κυριαρχία των «μεγάλων ανδρών» και των «σημαντικών βιβλίων», και (2) η εγγύτητα των παρελθόντων ιδεών /θεωριών με αυτές που επικρατούν σήμερα²⁴.

3. Διακρίσεις ανάλογα με τη μεθοδολογική προσέγγιση

Οι βασικές αρχές της μεθοδολογικής προσέγγισης των ιστοριών της οικονομικής σκέψης, όπως έχουμε αναφέρει, διακρίνονται κυρίως σε «απολυτιστικές» (absolutist) και «σχετικιστικές» (relativist)²⁵. Μεταξύ των δύο αυτών ακραίων μεθοδολογικών προσεγγίσεων έχουν γραφεί ή προτείνεται να γραφούν ιστορίες που έχουν συμπεριλάβει στοιχεία και των δύο, με το επιχείρημα

ότι η οικονομική θεωρία προοδεύει από τη συνύπαρξη και αλληλοεπίδραση εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων (π.χ. βλ. Rubin, 1929, σ. 10, Chalk, 1967, σσ. 11-2, Hollander, 1975, σ. 121, Landreth, 1976, σ. 6, Deane, 1978, σ. xiv, Χουμανίδης, 1995, σσ. 25-6).

Οι δύο ακραίες προσεγγίσεις του απολυτικισμού και του σχετικισμού έχουν πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα όπως επίσης έχουν οπαδούς και αντιπάλους. Ας δούμε τους στόχους που επιχειρείται να επιτελεσθούν με αυτές τις προσεγγίσεις και τα πλεονεκτήματα τους²⁶, όπως προτάθηκαν από τους ιστορικούς της οικονομικής σκέψης και άλλους οικονομολόγους.

Υπέρ της σχετικιστικής προσέγγισης έχουν προβληθεί τα εξής επιχειρήματα:

1. Η οικονομική θεωρία αντανάκλα τις διάφορες κοινωνικο-οικονομικές και φιλοσοφικές καταστάσεις, συνεπώς η ιστορία της θα πρέπει να αναφέρεται και να εξετάζει αυτές τις καταστάσεις μέσα από τις οποίες αναπτύχθηκαν οι διάφορες ιδέες/θεωρίες (Stark, 1943, σ. vii, 1944, σ. 2).
2. Με την προσέγγιση αυτή συνδέεται η οικονομική με τις «ανθρωπιστικές» επιστήμες και αποδεικνύονται οι διάφορες διανοητικές τάσεις και προτιμήσεις κάθε εποχής (Spiegel, 1971, preface).
3. Εφ' όσον οι οικονομικές ιδέες είναι «προϊόντα χρόνου και τόπου» δεν μπορεί να ξετασθούν αποκομμένα από τον «κόσμο» που περιγράφουν (Galbraith, 1987, σσ. 1-2).

Υπέρ της απολυτιστικής προσέγγισης έχουν τονισθεί τα εξής για τη συνεισφορά και χρησιμότητα της²⁷:

1. Παρουσιάζεται η εξέλιξη της επιστήμης βάσει μιας συνεχούς συσσωρευτικής αλυσιδωτής διαδικασίας.
2. Με την προσέγγιση αυτή η ιστορία της σκέψης γίνεται περισσότερο κατανοητή και ενδιαφέρουσα για τον αναγνώστη (Beaud & Dostaler, 1995, σσ. 1-2).
3. Η προσέγγιση αυτή είναι ευκολότερη για τον ερευνητή (Samuelson, 1962, σ. 5).

Μια πρόταση που έχει γίνει εντός του πλαισίου της απολυτιστικής προσέγγισης είναι αυτή του Samuelson (1960, σ. 720) ο οποίος πρεσβεύει ότι με την ιστορία πρέπει «να ξανα-θέτουμε τις ερωτήσεις που προσπάθησαν να απαντήσουν οι παλιοί οικονομολόγοι και να δώσουμε απαντήσεις σύμφωνα με την

επικρατούσα σύγχρονη μεθοδολογία και ορολογία». Αυτή είναι η «wing» προσέγγιση που επανέλαβε μερικά χρόνια αργότερα ο Samuelson (1987, σ. 52) ο οποίος τόνισε ότι θα πρέπει να γράφεται η ιστορία της οικονομικής σκέψης βάσει της σημερινής θεωρίας και τη χαρακτήρισε ως «whig ιστορία της οικονομικής ανάλυσης»².

Η συγγραφή της απολυτιστικής ή «wig» ιστορίας, όπως σημειώνει ο Hogowitz (1974, σ. 460)²⁹, είναι αναπόφευκτη αφού οι ιστορικοί της οικονομίας προέρχονται από την επιστημονική κοινότητα των οικονομολόγων και έχουν διδαχθεί τα σύγχρονα εργαλεία και αρχές της οικονομικής επιστήμης. Βεβαίως, αυτοί που ακολουθούν την απολυτιστική προσέγγιση δεν είναι απαραίτητο να παρουσιάζουν την ιστορία μόνο βάσει του καθιερωμένου «παραδείγματος» της νεοκλασικής ανάλυσης³¹.

Η μεθοδολογική προσέγγιση των διαφόρων ιστοριών, εξαρτάται κυρίως από τον ορισμό και το περιεχόμενο που δίνει κάθε ιστορικός στην οικονομική επιστήμη. Αυτοί οι οποίοι υιοθετούν τη θετικιστική ανάλυση ενδιαφέρονται περισσότερο για την απολυτιστική ανάπτυξη της ιστορίας. Αυτοί οι οποίοι αντιτίθενται στη θετικιστική ανάλυση προτιμούν μια σχετικιστική γραφή της ιστορίας. Με άλλα λόγια, εάν θεωρηθεί ότι η οικονομική επιστήμη αποσκοπεί στο σχηματισμό «πηγής» «αιώνιων» αρχών και τάσεων, τότε η ιστορία της γράφεται με τον απολυτιστικό τρόπο, ενώ εάν η επιστήμη αυτή θεωρηθεί ότι καταλήγει σε σχετικές αρχές και τάσεις, τότε υιοθετείται η σχετικιστική ιστορία. Σε περίπτωση που η οικονομική επιστήμη θεωρείται ότι έχει εξελιχθεί ως αποτέλεσμα των δύο παραπάνω διεργασιών, τότε θα πρέπει να χρησιμοποιείται ένα μείγμα των δύο προσεγγίσεων της ιστορίας δίνοντας την ανάλογη έμφαση στους εξωτερικούς (δηλ. εκτός της επιστημονικής κοινότητας) ή εσωτερικούς (δηλ. εντός της επιστημονικής κοινότητας) παράγοντες ανάλογα με το ποιος από τους δύο επικράτησε για την ανάπτυξη συγκεκριμένης ιδέας/θεωρίας. Είναι γεγονός ότι ενάντια στον πλήρη διαχωρισμό των μεθοδολογικών αυτών προσεγγίσεων έχουν στραφεί αρκετοί ιστορικοί όπως π.χ. ο Goodwin (1972, σσ. 414-5) ο οποίος προτείνει να υιοθετηθεί ένα νέο «ερευνητικό πρόγραμμα» στην ιστορία το οποίο θα περιλαμβάνει και τις δύο αυτές προσεγγίσεις.

Μια τρίτη μεθοδολογική προσέγγιση εκτός των παραπάνω, είναι αυτή της ανάλυσης του τρόπου επίλυσης των διαφόρων προβλημάτων (problem solving) που αποπειράθηκαν να αναπτύξουν οι διάφοροι συγγραφείς. Με τη μεθοδολογική αυτή προσέγγιση ο ιστορικός διεξάγει την ανάλυση του βάσει των εξής σταδίων: (1) ορίζει το πρόβλημα που έχει εμφανισθεί σε δεδομένη περίοδο

στην επιστήμη, (2) εξετάζει τις μεθοδολογικές απόψεις που προτάθηκαν για την επίλυση του, (3) αξιολογεί την επάρκεια των λύσεων αυτών σε σχέση με τις δυνατότητες της επιστήμης της εποχής, και (4) αξιολογεί τις λύσεις αυτές σύμφωνα με τις σημερινές δυνατότητες και θεωρίες της επιστήμης (βλ. Basmann & Wulwick, 1992, σ. 155)³². Ο Hollander (1975, σσ. 116-8) καθορίζει την προβληματική ως ουσιαστικό συστατικό της μεθοδολογικής προσέγγισης της ιστορίας της οικονομικής σκέψης. Υποστηρίζει ότι η ιστορία αυτή θα πρέπει να έχει τις εξής τάσεις έρευνας: (α) να αναλύει τα προβλήματα στα οποία επικέντρωσαν οι παλαιοί οικονομολόγοι τις προσπάθειες τους και τους τρόπους που πρότειναν για την επίλυση τους, (β) να εξετάζει με ποιο τρόπο προσεγγίστηκαν τα προβλήματα αυτά και (γ) να διερευνά ποια μεθοδολογία ακολουθήθηκε για την επίλυση τους.

Όπως είναι φανερό, η τρίτη αυτή μεθοδολογική προσέγγιση συγγραφής της ιστορίας της οικονομικής σκέψης στην ουσία αποτελεί μείγμα των δύο προηγούμενων όπου η σχετικιστική προσέγγιση χρησιμοποιείται στην παρουσίαση και ανάλυση του προβλήματος ενώ η απολυτιστική συνήθως στην αξιολόγηση των προτάσεων επίλυσης του.

Οι τρεις παραπάνω βασικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις της ιστοριογραφίας τις οποίες πρότειναν οι ιστορικοί της οικονομικής σκέψης —υιοθετώντας και προτάσεις άλλων επιστημονικών κλάδων (π.χ. της φιλοσοφίας των επιστημών, κ.λπ.)— χρησιμοποιήθηκαν και σε ιστορίες άλλων επιστημών. Ευρείας αποδοχής από τους σύγχρονους ιστορικούς της οικονομικής σκέψης τυγχάνει η προτεινόμενη θεματογραφία της ιστοριογραφίας της φιλοσοφίας. Ο φιλόσοφος Richard Rorty σε σχετικό άρθρο του (1984, σσ. 49-75) που αφορά την «ιστοριογραφία της φιλοσοφίας» πρότεινε ένα διαχωρισμό του περιεχομένου της ανάλογα με τις εξής προσεγγίσεις: (1) «την ιστορική ανασυγκρότηση» (historical reconstruction) με την οποία εξετάζονται οι ιδέες/θεωρίες παλαιών συγγραφέων εντός του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν, (2) «τη λογική ανασυγκρότηση» (rational reconstruction) με την οποία αναλύονται οι ιδέες/θεωρίες των παλαιών βάσει των σύγχρονων ιδεών/θεωριών, (3) την *Geistesgeschichte* η οποία είναι ευρύτερη των άλλων και ασχολείται κυρίως με την ανάλυση της προβληματικής που έθεσαν και ασχολήθηκαν οι παλαιοί, και (4) με τη «δοξογραφία» (doxography) με την οποία εξετάζεται κάποια ιδέα/θεωρία χωρίς αναφορά στο πρόβλημα που προσπαθεί να επιλύσει. Ο Blaug (1991, σσ. ix-x), αναφερόμενος στις διακρίσεις αυτές του Rorty θεωρεί ότι εκτός της δοξογραφίας οι άλλες μεθοδολογικές προσεγγίσεις είναι εποικοδομητικές για την ιστορία της οικονομικής σκέψης. Ο Backhouse (1992α, σ. 31), αναφερόμενος στις ίδιες διακρίσεις υπερασπίζεται μια πλουραλιστικής περιεχομένου και

στόχων, ιστορία της οικονομικής σκέψης η οποία σε γενικές γραμμές θα δείχνει και θα λαμβάνει υπόψη όλους τους παράγοντες εξέλιξης της οικονομικής επιστήμης.

4. Συμπεράσματα

Είναι γεγονός ότι αναπόφευκτα κάθε ιστορικός εκτελεί την εργασία του βασιζόμενος εκτός από τα κριτήρια που παρουσιάσαμε στο πρώτο τμήμα αυτού του άρθρου, και σε ατομικά ή υποκειμενικά κριτήρια και αυτός είναι ένα από τους λόγους για τους οποίους οι ιστορίες για κάποιο συγκεκριμένο θέμα ή περίοδο έχουν αρκετές διαφορές. Ένας άλλος λόγος, όπως δείξαμε και έχει γίνει αποδεκτό και από άλλους (βλ. π.χ. Weintraub, 1992, σ. 272, Backhouse, 1992β, σ. 278), είναι ότι υπάρχει όχι μόνο ποικιλία σκοπών και περιεχομένων στην ιστορία της οικονομικής σκέψης αλλά και πολλαπλά κριτήρια συγγραφής της, κάτι που οδηγεί αναπόφευκτα σε εμφάνισι «οιονεί διαφορετικών» ιστοριών. Συνεπώς, η καθιέρωση μιας ορισμένης ιστοριογραφικής μεθοδολογίας όχι μόνο θα έχει «ψήγματα πειθαναγκασμού» αλλά επιπρόσθετα θα μειώσει τη δημιουργική συμβολή της. Ο μη εκ των προτέρω πλήρης προκαθορισμός του περιεχομένου των διαφόρων ιστοριών της οικονομικής σκέψης διακιοιολογείται και από ένα επιπλέον παράγοντα. Πολλές φορές συμβαίνει ο συγγραφέας μιας ιστορίας πρώτα να ολοκληρώνει την έρευνα του και ανάλογα με αυτά που έχει ανακαλύψει να διαγράφει τους στόχους και το περιεχόμενο της. Με άλλα λόγια, τα κριτήρια που καθορίζονται σε μια ιστορία μπορεί να είναι προϊόν της ιστορίας και όχι προδιαγραφή της.

Για τους λόγους αυτούς η καλύτερη προσέγγιση στην ιστορία της οικονομικής σκέψης είναι η πλουραλιστική ως προς τους στόχους, το περιεχόμενο και τη μεθοδολογία που ακολουθείται (βλ. και Perlman, 1986, σ. 24). Με τον τρόπο αυτό, δηλαδή με την πλουραλιστική προσέγγιση και τη χρησιμοποίηση ποικίλων κριτηρίων, η ιστορία της οικονομικής σκέψης θα ισχυροποιηθεί ως πηγή νέων ιδεών/θεωριών και θα οδηγήσει σε επαρκέστερη ανάπτυξη της γνώσης.

Η πλουραλιστική θεματογραφία και μεθοδολογική προσέγγιση της ιστορίας της οικονομικής σκέψης όπου θα συνυπάρχουν οι γενικές με τις ειδικές και όπου οι δεύτερες θα ενσταλάζονται στις πρώτες και θα τροφοδοτούν αδιάκοπα το περιεχόμενο τους, είναι η πλέον αναζωογονητική πορεία. Γι' αυτό και η πλουραλιστική αυτή τάση που ενδυναμώνεται με την ύπαρξη πολλαπλών κριτηρίων συγγραφής είναι κατά την άποψη μας το καλύτερο σύστημα ολοκληρωμένης ιστορικής εξέτασης που όχι μόνο θα διαπαιδαγωγεί αλλά και θα

ενθαρρύνει την έρευνα σε νέα πεδία ή θα εμπλουτίζει την επιστήμη με νέες ιδέες/θεωρίες. Θα επιτελεί δηλαδή το σκοπό της ιστορίας της οικονομικής σκέψης με τον καλύτερο δυνατό τρόπο και επίσης θα αφήνει ελεύθερη τη σκέψη και τον τρόπο των ιστορικών να ανακαλύψουν νέα ενδιαφέροντα στοιχεία που θα εμπλουτίσουν το περιεχόμενο της.

Υποσημειώσεις

1. Με αυτό τον όρο δεν εννοούμε εδώ την ιστορία ή τη βιβλιογραφία των ιστοριών της οικονομικής σκέψης που έχουν γραφεί. Με την έννοια αυτή χρησιμοποίησαν τον όρο ο Popescu (1964, σ. 168) και ο Howey (1982, σ. χ).

2. Τη δυνατότητα μάθησης των σπουδαστών ως κριτήριο του περιεχομένου των ιστορικών διδακτικών βιβλίων έχουν επικαλεστεί πολλοί συγγραφείς όπως π.χ. Gray (1931, σ. vii), Ekelund & Hebert (1975, σ. xi), Matyas (1985, σσ. 11-2), κ.ά.

3. Ο Goodwin προχώρησε σε μια περισσότερο εκτεταμένη διάκριση από αυτή που εισάγουμε εδώ. Σύμφωνα με τον Goodwin (1972, σσ. 409-410), μπορούμε να διακρίνουμε, ανάλογα με τον ερευνητικό στόχο που επιδιώκουν, τις εξής επτά κατηγορίες ιστοριών της οικονομικής σκέψης: (1) εξέταση σημαντικών οικονομολόγων και των σημαντικών οικονομικών πολιτικών που εξαγγέλουν, (2) ανάλυση της επίδρασης του περιβάλλοντος στον σχηματισμό ιδεών/θεωριών, (3) εξέταση ιδεών/θεωριών που έχουν αναπτυχθεί ανάλογα με τον τοπικό χαρακτήρα κάθε χώρας, (4) έρευνα πολύ σημαντικών θεμάτων οικονομικής πολιτικής που έχουν πραγματευθεί αρκετοί συγγραφείς, (5) έρευνα της σοσιαλιστικής θεωρίας και πολιτικής, (6) παρουσίαση της επίδρασης της οικονομικής θεωρίας στην υιοθέτηση σχετικής οικονομικής πολιτικής, και (7) έρευνα του τρόπου με τον οποίο έχει υποδεχθεί τις οικονομικές ιδέες το απλό κοινό. Οι περισσότερες — αν όχι όλες— από αυτές τις ιστορίες εμπίπτουν στην κατηγορία των ειδικών ιστοριών έτσι όπως την έχουμε ορίσει.

4. Τη διάκριση των ιστοριών σε χρονικές/τοπικές και ατομιστικές σημειώνει και ο Tullock (1971, σ. ix).

5. Για παράδειγμα, ιστορίες στις οποίες το στοιχείο αυτό είναι εμφανές είναι αυτές των Brems (1986), Negishi (1989). Μάλιστα ο Negishi (1989, σ. xi) υπεραμύνεται της μαθηματικής παρουσίασης των θεωριών επειδή το εργαλείο των μαθηματικών είναι περισσότερο γνωστό και προσφιλές στους σπουδαστές.

6. Το στοιχείο αυτό της υποκειμενικής επιλογής έχει σημειωθεί και από τους Roll (1938, σ. 13), Popescu (1964, σ. 175).

7. Εναντίον αυτής της προσέγγισης της ιστορίας ως εξέλιξης της συσσωρευμένης γνώσης επί μιας δεδομένης γραμμής, έχουν στραφεί αρκετοί ιστορικοί της οικονομικής όπως ο Heilbroner (1979, σ. 195), ο Dasgupta (1985, σ. 1) κ.ά.

8. Ο Coats (1992, σσ. 208-9) δεν ακολούθησε αυτή τη θεματική και προτείνει να συμπεριλαμβάνονται στους στόχους της ιστορίας όχι μόνο οι καθιερωμένοι «μεγάλοι άνδρες» αλλά και οι «μικροί» των οποίων ο ρόλος στην πρόωθηση ιδεών/θεωριών έχει μεγάλη σημασία.

9. Το κριτήριο αυτό επικαλέστηκαν για να δικαιολογήσουν το περιεχόμενο των ιστοριών τους ή μέρος του, πολλοί ιστορικοί. Για παράδειγμα, ρητά το σημειώνουν και το επικαλούνται οι Price (1891, σ. ν), Bell (1953, σ. ν), Barber (1967, σ. 9), Rima (1972, σ. 15), Recktenwald (1973, σ. xii).

10. Ο Stigler (1955, σ. 3), ισχυρίζεται ότι δεν πρέπει να υιοθετηθεί το κριτήριο της πρωτοτυπίας βάσει του ποιος πρώτος συνέλαβε μια νέα ιδέα/θεωρία αλλά ποιος πρώτος την καθιέρωσε.

11. Ο Morgens Poserup (αναφ. Schwartz, 1975, σ. 113) σημειώνει ότι σε γενικές γραμμές η ιστορία της οικονομικής επιστήμης που ασχολείται με την πριν το 1870 περίοδο γραφόταν με μια σχετικιστική προσέγγιση ενώ αυτή που ασχολείται με τη μετά το 1870 περίοδο έχει περισσότερο απολυτιστική προσέγγιση. Ο Landreth (1976, σ. 6) θέτει ως σημείο στροφής της προσέγγισης της ιστορίας από σχετικιστικής σε απολυτιστικής τις αρχές της δεκαετίας του 1950.

12. Ο Dasgupta (1985, σ. viii) προτείνει να εξετάζεται η ιστορία της οικονομικής σκέψης όχι βάσει των διαφόρων σχολών της αλλά βάσει των διαφόρων «εποχών» της που διακρίνονται ανάλογα με τις κοινωνικο-οικονομικές και ιστορικές καταστάσεις οι οποίες και τις διαφοροποιούν δραστηρικά.

13. Οι Oser, Blanchfield (1963, σσ. 2-6) προτείνουν όταν εξετάζονται ιστορικά τα επιτεύγματα και οι θεωρίες κάποιας σχολής οικονομικής σκέψης να επιχειρούμε να δίνουμε απαντήσεις στα εξής ερωτήματα: (1) ποιο ήταν το κοινωνικό υπόβαθρο της σχολής, (2) σε τι αποσκοπούσε αυτή η σχολή, (3) ποια ομάδα ατόμων αποσκοπούσε να εξυπηρετήσει αυτή η σχολή, (4) πόσο αξιόπιστη και σωστή ήταν αυτή η σχολή την εποχή της, και (5) με ποιο τρόπο επιβίωσε η συνεισφορά αυτής της σχολής.

14. Την ιστορία που θα έχει στόχο την κάλυψη αυτού του κενού εισηγείται ο Fetter (1965, σσ. 137-8).

15. Εναντίον της διάκρισης μεταξύ ορθόδοξης και ετερόδοξης ιστορίας στρέφονται σύγχρονοι ιστορικοί όπως οι Routh (1975, σ. 2), Landreth (1976, σσ. 5-6).

16. Για παράδειγμα, οι μεθοδολογικές ιδέες και προτάσεις του Sir James Steuart είναι περισσότερο ενδιαφέρουσες και αξιόλογες από του Smith, όπως επίσης εκείνες του Carey από του Ricardo, (βλ. Καραγιάννης, 1995, σσ. 62-4, 68-70, 72-75, 108-110).

17. Για παράδειγμα οι εργασίες των O'Brien (1920, σ. 3), Beer (1939, σ. 5), Gordon (1976, σ. 1), Spengler (1980, σ. xii), Kadish (1982, σ. viii), Tribe (1988, σσ. 3-4).

18. Για παράδειγμα η εργασία του Gordon (1967). Με άλλη εργασία του ο Gordon (1975, σ. xi), προσπαθεί να καλύψει ένα κενό στη βιβλιογραφία και να διορθώσει την παρανόηση ότι η αρχή των οικονομικών είναι η εμποροκρατία ή η φυσιοκρατία.

19. Μερικές εργασίες όμως όπως αυτές του Dorfman (1946, τομ. 1, σ. ix, 1949, τομ. 3, σ. xiii) που ακολουθεί σχετικιστική και του Hutchison (1988, σσ. 8-9) που ακολουθεί μάλλον «απολυτιστική» προσέγγιση είναι αρκετά «εξαντλητικές» του θέματος καλύπτοντας σχεδόν όλες τις ιδέες/θεωρίες, ρεύματα και συμβολές των συγγραφέων της περιόδου που εξετάζουν.

20. Ορισμένοι συγγραφείς όπως ο Beer (1938, σ. 5) και ο Letwin (1963, σ. vii), επέλεξαν το περιεχόμενο των αναλύσεων τους βάσει και των δύο αυτών κριτηρίων.

21. Για παράδειγμα, η επιλογή για την παρουσίαση του έργου δώδεκα σύγχρονων οικονομολόγων από τους Shackleton & Locksley (1981, σ. 3) έγινε βάσει των εξής επιλεκτικών κριτηρίων: (1) η συμβολή τους να έχει γίνει τα τελευταία 40 χρόνια, (2) να έχουν κάνει πρωτοποριακές συμβολές στην οικονομική επιστήμη, και (3) να έχουν σημαντική επίδραση στους συγχρόνους τους.

22. Αυτή η τακτική χρησιμοποιείται κυρίως στην επιλογή σύγχρονων οικονομολόγων (βλ. π.χ. Kregel, 1988, σ. xix, Greenaway & Presley, 1989, σ. χν).

23. Η Grice-Hutchinson (1978, σ. 7) αναστρέφει τους στόχους και προσπαθεί να εξάγει τα διάφορα οικονομικά συμβάντα που έλαβαν χώρα σε δεδομένο χρόνο και τόπο από τις ιδέες/θεωρίες και προτάσεις των συγγραφέων της εποχής.

24. Αυτά τα κριτήρια διαφαίνεται να κυριαρχούν και στα ειδικά άρθρα της ιστορίας της οικονομικής σκέψης όπως δείχνουν οι de Marchi & Lodewijks (1983, σσ. 322, 335).

25. Παράλληλα με αυτή τη μεθοδολογική προσέγγιση ο Gordon (1965, σ. 121) διακρίνει μεταξύ: (α) της ιστορίας της οικονομικής ανάλυσης που ενδιαφέρεται για την εξέλιξη των υποδειγμάτων και την εμπειρική τους αξιολόγηση, και (β) της ιστορίας των οικονομικών δοξασιών όπου εξετάζονται οι απόψεις οικονομικής πολιτικής λαμβανομένου υπόψη των διαφόρων πολιτικών, κοινωνικών και φιλοσοφικών διασυνδέσεων.

26. Σημειώτεον ότι, σε γενικές γραμμές, τα πλεονεκτήματα της μιας προσέγγισης αποτελούν μειονεκτήματα της άλλης.

27. Ο Heilbroner (1979, σ. 195), υποστηρίζοντας ότι η οικονομική επιστήμη δεν εξελίσσεται όπως η φυσική με συσσωρευτική διαδικασία θεωρητικών εξελίξεων, θεωρεί άστοχη την απολυτιστική προσέγγιση. Ως παραπλανητική για το περιεχόμενο της ιστορίας θεωρεί την απολυτιστική προσέγγιση ο Dasgupta (1985, σ. 1). Επίσης, ο Hunt (1979, σ. xvi) τονίζει ότι με την προσέγγιση αυτή δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την ιδέα/θεωρία κάποιου οικονομολόγου αν δεν ερευνήσουμε και το ιδεολογικό της υπόβαθρο ή τις συνέπειες της.

28. Την προσέγγιση αυτή προτείνει και ο Negishi (1992, σ. 228).

29. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Horowitz χρησιμοποίησε τον όρο «whig» ως χαρακτηρισμό της απολυτιστικής ιστορίας πολύ πριν από τον Samuelson.

30. Για το λόγο αυτό κυρίως εμφανίζονται στην ιστορία της οικονομικής σκέψης πολλές περιπτώσεις ανάπτυξης παρόμοιων ιδεών/θεωριών. Το φαινόμενο αυτό της πολλαπλής ανακάλυψης προτείνει ο Niehans (1995, σσ. 1-2) ως νέο πεδίο έρευνας του κλάδου αυτού της οικονομικής επιστήμης.

31. Για παράδειγμα, ο Negishi (1989, σ. 385) έγραψε την ιστορία του παρουσιάζοντας και τις άλλες εκτός αυτού του παραδείγματος τάσεις και θεωρίες.

32. Την προσέγγιση αυτή της «λύσης-προβλήματος» ή «προβληματικής» ακολουθούν αρκετοί ιστορικοί, όπως για παράδειγμα, ο Kennedy (1913, σ. ν), ο Gourvitch (1940, σ. 17), κ.ά.

Βιβλιογραφία

- Adelman, I. (1962) *Theories of Economic Growth and Development*, Standford: Stanford University Press.
- Appleby, J. O. (1978) *Economic Thought and Ideology in Seventeenth-Century England*, Princeton: Princeton University Press.
- Backhouse, R. (1985) *A History of Modern Economic Analysis*, Oxford: Basil Blackwell.
- Backhouse, R. (1992a) "How We Approach the History of Economic Thought, Fact, Fiction or Moral Tale?" *Journal of the History of Economic Thought*, τομ. 14, No 1, Spring, σσ. 18-35.
- Backhouse, R. (1992b) "Reply: History's Many Dimensions", *Journal of the History of Economic Thought*, τομ. 14, No 2, Fall, σσ. 277-284.
- Baeck, L. (1994) *The Mediterranean Tradition in Economic Thought*, London and New York: Routledge.
- Barber, W. (1967) *A History of Economic Thought*, Harmondsworth, England: Penguin Books.
- Basmann, R & Wulwick, N. (1992) "Reflections on the History of Econometrics: Induced Book Review of R. Epstein's and M. Morgan's books", *Methodus*, τομ. 4, No 1, σσ. 154-165.
- Beaud, M & Dostaler, G. (1995) *Economic Thought Since Keynes: A History and Dictionary of Major Economists*, Aldershot, England: Edward Elgar.
- Beer, M. (1938) *Early British Economics from the XIIIth to the middle of the XVIIIth century*, New York: A. M. Kelley, 1967.
- Beer, M. (1939) *An Inquiry into Physiocracy*, London: Frank Cass and Co, Ltd, 1966.
- Bell, J. F. (1953) *A History of Economic Thought*, 2η έκδ. New York: Robert E. Krieger Publishing Company, 1980.
- Berg, M. (1980) *The machinery question and the making of political economy 1815-1848*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bharadwaj, K. (1989) *Themes in Value and Distribution: Classical Theory Reappraised*, London: Unwin Hyman.
- Blaug, M. (1962) *Economic Theory in Retrospect*, 2η έκδ. London: Heinemann, 1968.
- Blaug, M. (1991) "Introduction", στο M. Blaug (επιμ.) *The Historiography of Economics*, Aldershot, England: Edward Elgar Publishing Limited.
- Bleaney, M. F. (1976) *Underconsumption Theories*, London: Lawrence and Wishart.
- Boulding, K. (1971) "After Samuelson, Who Needs Adam Smith?", *History of Political Economy*, τομ. 3, No 2, σσ. 225-237.
- Brems, H. (1986) *Pioneering Economic Theory, 1630-1980: A mathematical restatement*, Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Carpenter, K. & Redlich, F. (1973) "Research Possibilities in the History of Political Economy Through a Bibliography of Translations", *History of Political Economy*, τομ. 5, No 1, σσ. 268-283.

- Catherwood, B. (1939) *Basic Theories of Distribution*, London: P. S. King & Son, Ltd.
- Chalk, A. (1967) "Relativist and Absolutist Approaches to the History of Economic Theory", *Southwestern Social Science Quarterly*, τομ. 48, σσ. 5-12.
- Coats, A. W. (1992) "Comment", *History of Political Economy*, τομ. 24, No 1, Spring, σσ. 208-211.
- Coontz, S. (1957) *Population Theories and the Economic Interpretation*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Corry, B. (1987) "Robert Torrens", στο J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman (επιμ.) *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, τομ. 4, London: Macmillan.
- Dasgupta, A. (1985) *Epochs of Economic Theory*, Oxford: Basil Blackwell.
- Deane, P. (1978) *The evolution of economic ideas*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dobb, M. (1973) *Theories of Value and Distribution since Adam Smith: Ideology and Economic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dorfman, J. (1946) *The Economic Mind in American Civilization 1606-1865*, τομ. 1, New York: A. M. Kelley, 1966.
- Dorfman, J. (1949) *The Economic Mind in American Civilization: Volume Three 1865-1918*, New York: A. M. Kelley, 1969.
- Drakopoulos, S. A. (1991) *Values and Economic Theory: The case of hedonism*, Aldershot, England: Avebury.
- Eagly, R. (1974) *The Structure of Classical Economic Theory*, New York & London: Oxford University Press.
- Ekelund, R. & Hebert, R. (1975) *A History of Economic Theory and Method*, New York: McGraw-Hill Book Company.
- Eltis, W. (1984) *The Classical Theory of Economic Growth*, London: Macmillan Press.
- Epstein, R. (1987) *A History of Econometrics*, Amsterdam: North-Holland.
- Eshag, E. (1963) *From Marshall to Keynes: An Essay on the Monetary Theory of the Cambridge School*, Oxford: Basil Blackwell.
- Fetter, F. (1965) "The Relation of the History of Economic Thought to Economic History", *American Economic Review*, τομ. LV, No 2, May, Papers and Proceedings, σσ. 137-142.
- Fisher, R. (1986) *The Logic of Economic Discovery: Neoclassical Economics and the Marginal Revolution*, Sussex, England: Wheatsheaf Books.
- Galbraith, J. K. (1987) *A History of Economics: The Past as the Present*, London: Hamish Hamilton.
- George, D. (1992) "Obscuring the Normative: How the Texts Evaluate Monopolistic Competition", *Methodus*, τομ. 4, No 2, σσ. 96-104.
- Goodwin, C. (1972) "Economic Theory and Society: A Plea for Process Analysis", *American Economic Review*, τομ. LXII, No 2, May, Papers and Proceedings, σσ. 409-415.
- Gordon, B. (1967) *Non-Ricardian Political Economy: Five Neglected Contributions*, Boston: Harvard Graduate School of Business Administration.

- Gordon, B. (1975) *Economic Analysis before Adam Smith: Hesiod to Lessius*, London: Macmillan.
- Gordon, B. (1976) *Political Economy in Parliament 1819-1823*, London: The Macmillan Press, Ltd.
- Gordon, D. (1965), "The Role of the History of Economic Thought in the Understanding of Modern Economic Theory", *American Economic Review*, τμ. LV, No 2, May Papers and Proceedings, σσ. 119-127.
- Gourvitch, A. (1940) *Survey of Economic Theory on Technological Change & Employment*, New York: A. M. Kelley, 1966.
- Gray, A. (1931) *The Development of Economic Doctrine: An Introductory Survey*, 2η έκδ. αναθεωρ. από A. Thompson, New York: Longman Group limited, 1980.
- Greenaway, D & Presley, J. R. (1989) "Introduction", στο D. Greenaway, & J. R. Presley, (επιμ.) *Pioneers of Modern Economics in Britain*, τμ. 2, London: Macmillan.
- Grice-Hutchinson, M. (1978) *Early Economic Thought in Spain 1177-1740*, London: George Allen & Unwin.
- Groenewegen, P. & McFarlane, B. (1990) "Introduction", στο P. Groenewegen & B. MacFarlane (επιμ.) *A History of Australian economic Thought*, London, New York: Routledge.
- Haney, L. (1911) *History of Economic Thought: A critical account of the origin and development of the economic theories of the leading thinkers in the leading nations*, 3η έκδ. New York: The Macmillan Company, 1936.
- Hardach, G, Karras, D, Fine, B. (1978) *A Short History of Socialist Economic Thought*, London: Edward Arnold.
- Heertje, A. (1973) *Economics and Technical Change*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1977.
- Heilbroner, R. (1953) *The Wordly Philosophers: The lives, times, and ideas of the great economic thinkers*, Harmondsworth, England: Penguin Books, 1983.
- Heilbroner, R. (1979) "Modern economics as a chapter in the history of economic thought", *History of Political Economy*, τμ. 11, No 2, σσ. 192-198.
- Heimann, E. (1945) *History of Economic Doctrines: An Introduction to Economic Theory*, London: Oxford University Press, 1972.
- Hollander, S. (1975) "Teaching the history of economic thought: report of a symposium at Bristol, 1973", *History of Political Economy*, τμ. 7, No 1, σσ. 115-122.
- Homan, P. (1928) *Contemporary Economic Thought*, Freeport, New York: Books for Libraries Press, Inc. 1968.
- Horowitz, D (1974) "Historians and economists: perspectives on the development of American economic thought", *History of Political Economy*, τμ. 6, No 4, σσ. 454-462.
- Howard, M. (1983) *Profits in Economic Theory*, London: Macmillan.
- Howard, M. (1982) *A Bibliography of General Histories of Economics 1692-1975*, Kansas: The Regents Press of Kansas.
- Hunt, E. (1979) *History of Economic Thought: A Critical Perspective*, Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.

- Hutchison, T. (1988) *Before Adam Smith: The Emergence of Political Economy, 1662-1776*, Oxford: Basil Blackwell.
- Johnson, E. A. (1937) *Predecessors of Adam Smith: The Growth of British Economic Thought*, New York: A. M. Kelley, 1965.
- Ingram, J. K. (1888) *A History of Political Economy*, New York: A. M. Kelley, 1967.
- Καραγιάννης, Α. Δ. (1995) *Ιστορία Οικονομικής Μεθοδολογίας*, Αθήνα: Interbooks.
- Kadish, A (1982) *The Oxford Economists in the Late Nineteenth Century*, Oxford: Clarendon Press.
- Kaula, R. (1936) *Theory of the Just Price: A Historical and Critical Study of the Problem of Economic Value*, Αγγλ. μετφ. R. Hogg, London: George Allen and Unwin Ltd, 1940.
- Kennedy, W. (1913) *English Taxation 1640-1799: An Essay on Policy and Opinion*, New York: A. M. Kelley, 1970.
- King, J. (1988) *Economic Exiles*, London: Macmillan Press.
- Kregel, J. (1988) "Introduction", στο Kregel, J. (επιμ.) *Recollections of Eminent Economists*, τομ. 1, London: Macmillan Press.
- Landreth, H. (1976) *History of Economic Theory: Scope, Method, and Content*, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Letwin, W. (1963) *The Origins of Scientific Economics: English Economic Thought 1660-1776*, London: Methuen & Co.
- Lowenthal, E. (1911) *The Ricardian Socialists*, Clifton: A. M. Kelley, 1972.
- Lowry, S. Todd (1991) "Are There Limits to the Past in the History of Economic Thought?", *Journal of the History of Economic Thought*, τομ. 13, No 2, Fall, σσ. 134-143.
- de Marchi, N. & Lodewijks, J. (1983) "Hope and the Journal literature in the history of economic thought", *History of Political Economy*, τομ. 15, No 3, σσ. 321-343.
- Matyas, A. (1985) *History of Modern non-Marxian economics: From Marginalist Revolution through the Keynesian Revolution to Contemporary Monetarist Counter-revolution*, London: Macmillan.
- Meek, R. (1956) *Studies in the Labour Theory of Value*, London: Lawrence & Wishart, 1973.
- Meek, R. (1976) *Social science and the ignoble savage*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mints, L. (1945) *A History of Banking Theory in Great Britain and the United States*, Chicago: University of Chicago Press, 1970.
- Morgan, M. (1990) *The history of econometric ideas*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris-Suzuki, T. (1989) *A History of Japanese Economic Thought*, London & New York: Routledge.
- Negishi, T. (1989) *History of Economic Theory*, Amsterdam: North-Holland.
- Negishi, T. (1992) "Comments", *History of Political Economy*, τομ. 24, No 1, σσ. 227-9.

- Niehans, J. (1995) "Multiple discoveries in economic theory", *The European Journal of the History of Economic Thought*, τομ. 2, No 1, σσ. 1-28.
- O'Brien, G. (1920) *An Essay on Medieval Economic Teaching*, New York: A. M. Kelley, 1967.
- O'Brien, D. P. & Presley, J. R. (1981) "Introduction", στο D.P. O'Brien, & J. R. Presley, (επιμ.) *Pioneers of Modern Economics in Britain*, London: Macmillan.
- Ohrenstein, R & Gordon, B. (1992) *Economic Analysis in Talmudic Literature: Rabbinic Thought in the Light of Modern Economics*, Leiden: E. J. Brill.
- Oser, J. & Blanchfield, W. (1963) *The Evolution of Economic Thought*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- Papagano, U. (1985) *Work and Welfare in Economic Theory*, Oxford: Basil Blackwell.
- Paul, E. F. (1979) *Moral Revolution and Economic Science: The Demise of Laissez-Faire in Nineteenth Century British Political Economy*, London: Greenwood Press.
- Perelman, M. (1983) *Classical Political Economy: Primitive Accumulation and the Social Division of Labor*, London: Frances Pinter.
- Perlman, M. (1986) "Perceptions of Our Discipline: Three Magisterial Treatment of the Evolution of Economic Thought", *History of Economics Society Bulletin*, τομ. 7, No 2, Winter, σσ. 9-28.
- Ponsard, C. (1983) *History of Spatial Economic Theory*, Berlin: Springer-Verlag.
- Popescu, O. (1964) "On the Historiography of Economic Thought: A Bibliographical Survey", *Journal of World History*, τομ. 8, No I, σσ. 168-209.
- Pribram, K. (1983) *A History of Economic Reasoning*, Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Price, L. (1891) *A Short History of Political Economy in England from Adam Smith to Arnold Toynbee*, London: Methuen and Co.
- Recktenwald, H. C. (1973) "Introduction", στο H. C. Recktenwald, (επιμ.) *Political Economy: A Historical Perspective*, London: Collier-Macmillan Publishers.
- Rima, I. (1972) *Development of Economic Analysis*, Homewood, Illinois: Richard D. Irwin, Inc.
- Rist, C. (1940) *History of Monetary and Credit Theory from John Law to the Present Day*, New York: A. M. Kelley, 1966.
- Roll, E. (1938) *A History of Economic Thought*, 4η εκδ. London: Faber and Faber, 1973.
- Rorty, R. (1984) "The historiography of philosophy: four genres", στο R. Rorty, J. B. Schneewind, Q. Skinner (επιμ.) *Philosophy in History: Essays on the historiography of philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Routh, G. (1975) *The Origin of Economic Ideas*, London: The Macmillan Press Ltd.
- Rubin, I. (1929) *A History of Economic Thought*, Αγγλ. μερφ., London: Ink Links, 1979.
- Samuels, W. (1996) "My work as a Historian of Economic Thought"; *Journal of the History of Economic Thought*, τομ. 18, No 1, Spring 1996, σσ. 37-75.

- Samuelson, P. (1960) "Wages and Interest - A Modern Dissection of Marxian economic Model: Reply", *American Economic Review*, τομ. L, No 4, σσ. 719-721.
- Samuelson, P. A. (1962) "Economists and the History of Ideas", *American Economic Review*, τομ. LII No 1, σσ. 1-18.
- Samuelson, P. (1987) "Out of the Closet: A program for the whig History of Economic Science", *History of Economics Society Bulletin*, τομ. 9, No 1, σσ. 51-60.
- Schumpeter, J. A. (1954) *History of Economic Analysis*, New York: Oxford University Press.
- Schwartz, P. (1975) "Teaching the history of economic thought: report of a symposium at Bristol, 1973", *History of Political Economy*, τομ. 7, No 1, σσ. 112-115.
- Shackleton, J. R. & Locksley, G. (1981) "Introduction", στο J. R. Shackleton, & G. Locksley, (επιμ.) *Twelve Contemporary Economists*, London: Macmillan.
- Silk, L. (1976) *The Economists*, New York: Basic Books Inc, Publishers.
- Smart, W. (1891) *An Introduction to the Theory of Value: on the lines of Manger, Wieser, and Bohm-Bawerk*, New York: A. M. Kelley, 1966.
- Spengler, J. (1968) "Economics: Its History, Themes, Approaches", *Journal of Economic Issues*, τομ. 2, March, σσ. 5-30.
- Spengler, J. (1980) *Origins of Economic Thought and Justice*, Carbondale & Edwardsville: Southern Illinois University Press.
- Spiegel, H. W. (1971) *The Growth of Economic Thought*, 3η εκδ. Durham & London: Duke University Press, 1991.
- Staley, C. (1989) *A History of Economic Thought: From Aristotle to Arrow*, Oxford & Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- Stangeland, C. E. (1904) *Pre-Malthusian Doctrines of Population: A Study in the History of Economic Theory*, New York: A. M. Kelley, 1966.
- Stark, W. (1943) *The Ideal Foundations of Economic Thought: Three Essays on the Philosophy of Economics*, Fairfield, New Jersey: A. M. Kelley, 1976.
- Stark, W. (1944) *The History of Economics in Its Relation to Social Development*, New York: Oxford University Press.
- Stigler, G. & Freidland, C. (1979) "The pattern of citation practices in economics", *History of Political Economy*, τομ. 11, No 1, σσ. 1-20.
- Stigler, G. (1941) *Production and Distribution Theories: The Formative Period*, New York: The Macmillan Company.
- Stigler, G. (1955), "The Nature and Role of Originality in Scientific Progress", στο G. Stigler, *Essays in the History of Economics*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1965.
- Thweatt, W. (1988) "Introduction", στο W. Thweatt (επιμ.) *Classical Political Economy: A Survey of recent Literature*, Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Trever, A. A. (1916) *A History of Greek Economic Thought*, Philadelphia: Porcupine Press, 1978.

- Tribe, K. (1988) *Governing Economy: The Reformation of German Economic Discourse 1750-1840*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tullock, G. (1971) "Foreword" στο J. Ronnie Davis, *The New Economic and the Old Economists*, Ames, Iowa: The Iowa State University Press.
- Vickers, D. (1959) *Studies in the Theory of Money 1690-1776*, New York: A. M. Kelley. 1968.
- Viner, J. (1937) *Studies in the Theory of International Trade*, Clifton: A. M. Kelley, 1975.
- Viner, J. (1957) "Fashion in Economic Thought", στο Jacob Viner, *Essays on the Intellectual History of Economics*, επιμ. Douglas A. Irwin, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1991.
- Walsh, V. & Gram, H. (1980) *Classical and Neoclassical Theories of General Equilibrium: Historical Origins and Mathematical Structure*, New York: Oxford University Press.
- Waterman, A. (1991) *Revolution, Economics and Religion: Christian Political Economy, 1798-1833*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Weintraub, E. R. (1991) *Stabilizing Dynamics: Constructing Economic Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Weintraub, E. R. (1992) "Comment: Thicker is Better", *Journal of the History of Economic Thought*, τομ. 14, No 2, σσ. 271-277.
- Whitaker, A. (1904) *History and Criticism of the Labor Theory of Value in English Political Economy*, New York: A. M. Kelley, 1968.
- Whittaker, E. (1960) *Schools and Streams of Economic Thought*, Chicago: Rand McNally & Company.
- Χουμανίδης, Λ. Θ. (1995) *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, τομ. 1, Αθήνα: Σύγχρονη Εκδοτική.